

A filozófia küzdőterei¹

I. Természet vagy kegyelem: Hippói Ágoston Eclanumi Julianus-szal szemben

1. Két püspök összecsap egymással – két eltérő koncepció az észről és a kereszténységről

Gyakran hangoztatják manapság, hogy Európa identitását az ókori kultúra és a kereszténység összeolvadásának köszönheti. Azonban ez az összeolvadás nem egyszerűen ment végbe. A találkozások összeütközések sorozatából állt. Az egykori konfliktusok közül sok máig a történelem megművelt területének talajába van betemetve. Aki hit és filozófiai ész „szintézisét” ünnepli, de a közöttük dúló harcokról nem vesz tudomást, az az igazságnak még a töredékét sem ismeri. Félreismeri Európát, mind annak tényleges filozófiai gyökereit, mind pedig a kereszténység valódi eszmetörténetét. Nem sokkal 400 után, vagyis a középkori és újkori gondolati fejlődés kezdetekor, a keresztények között erőszakos elvi vita dúlt. A vita során szövegek óriási tömege keletkezett, és így ez a vita megvilágítja azokat a feszültségeket, amelyekből Európa keletkezett. A vita végkimenetele az ész veresége volt, és az ész pozícióinak visszanyerése a következő évszázadok számára rengeteg fáradságba és áldozatba került. Azonban nemegyszer legismertebb filozófiatörténeteink sem említik ezt a vitát. Hippói Ágoston és Eclanumi Julianus püspök vitájáról van szó. A vita során egy egészen a jelenig tovább ható eszmei szakadás gazdag dokumentációja jött létre. Egyetlen más tárgyval, a Szentháromsággal és Isten városával sem foglalkozott a hippói szent olyan részletességgel, mint a vitával, amelyben le kívánta győzni püspöktársát, Eclanumi Julianus-t. Az akarat szabadságáról és a predesztinációról, az eredendő bűnről és a házasságról, a libidóról és az észről, a parádicsomról és a jelen világ nyomorúságáról folytatott vitáik során mindketten kimondták előfeltevéseiket, világosabban, mint azt várnánk. Ágoston 397 óta a kereszténység új értelmezését hirdette. Ez az értelmezés összeegyeztethetetlen volt az ókori filozófia világ- és észfoglalmával, amelyből származott, és amit bizonyos témák kapcsán még mindig igénybe vett. Szükséges volt ez a szakítás az ókori filozófiával? Julianus vitatta ezt. Ágoston szeméretette, hogy túlment Szent Pál tanain és hamisan értelmezte azokat. A vitatémák – Isten és szexualitás, etika és természetfoglalom, bibliaértelmezés és egyházfelfogás – át- és áthatják egymást. A vita tizenkét évig húzódott el.

Julianus-t, aki maga is egy püspök fia volt, nagy tudása következtében 416–417 körül Aeclanumban, egy

Beneventum közelében lévő kisvárosban püspökké választották. 418-ban más itáliai és szicíliai püspökökkel együtt megtagadta egy irat aláírását, amelyben Zosimus pápa – hosszas habozás után – elítélte Pelagiust, aki Ágoston ellenfele volt az akarat szabadságáról és a kegyelemről szóló vitában. Ágoston uralta az afrikai püspökséget és a legjobb politikai kapcsolatokkal rendelkezett: elérte, hogy Honorius császár tévtanná nyilvánítsa Pelagius nézetét, és a „pelagiánus püspököket” száműzze az Imperium Romanum területéről. Ágoston kifejezetten javasolta az erőszakos fellépést püspöktársaival szemben.² Ezután Julianus száműzetésben élt, először Kilikiában (ma Kelet-Törökország), majd Konstantinápolyban. Életének további alakulásáról keveset tudunk: ötvenes éveiben halhatott meg tanítoként Szicíliában. Ágoston 397 után kifejlesztett új kegyelemtana redukálta az ész igényét: Szent Pálra hivatkozva lerombolta saját korábbi, az Istenről és az emberi önmeghatározásról alkotott elképzelését, amely az észnek nagyobb szerepet biztosított.³ Ez a tan ellenállást váltott ki a keresztények körében. Pelagiusnak, a jámbor laikusnak – aki Róma meghódítása után 410-ben menekülteként érkezett Afrikába – más elképzelése volt a kereszténységről, mégpedig szerzetesi-aszketikus okok miatt. Ha ugyanis egyedül a kegyelem számít, önmagunk formálásának etikai-vallási feladata értelmét veszíti. Caelestius, Pelagius egyik tanítványa ellentmondott Ágoston eredendő bűnről szóló elméletének: azt állítot-

2 Augustinus: *De nuptiis et concupiscentia* II. 3, 9, *De gratia et de peccato originali* II 17, 18. Ágoston a következő helyen indokolja meg egy zsinat összehívásának elutasítását: *Contra Iulianum* II. 10, 37 = Migne: *Patrologia latina* (PL) 44, 700–702. Általános ismeretek Ágostonról a következő művekben találhatóak: *Augustinus-Lexikon*, szerk. Cornelius Mayer, 1. kötet (1986–1994), 2. kötet (1996–2002); *Augustine through the Ages*, szerk. Allan D. Fitzgerald, Michigan-Cambridge, 1999; Peter Brown: *Augustine of Hippo: A Biography*, 1967–2000; Eleonora Stump (szerk.): *The Cambridge Companion to Augustine*, Cambridge, 2002; Kurt Flasch: *Augustin. Einführung in sein Denken*, Stuttgart, 2003; James J. O'Donnell: *Augustine. A New Biography*, New York, 2005; V. H. Drecoll: *Augustin Handbuch*, Tübingen, 2007; Roland Kany: *Augustins Trinitätsdenken. Bilanz, Kritik und Weiterführung der modernen Forschung zu De Trinitate*, Tübingen, 2007.

A kegyelemtanról: Peter Brown: *Die Keuschheit der Engel. Sexuelle Entsagung, Askese und Körperlichkeit im frühen Christentum*, München, 1994; Kurt Flasch: *Die Logik des Schreckens. Augustinus: De diversis questionibus ad Simplicianum*, Mainz, 1995; V. H. Drecoll: *Die Entstehung der Gnadenlehre Augustins*, Tübingen, 1999. Julianus-ról: Mathijs Lamberigts: *Julianus von Eclanum = Realexikon für Antike und Christentum 19* (1999) 483–505; J. Lössl: *Julian von Aeclanum. Studien zu seinem Leben, seinem Werk, seiner Lehre und ihrer Überlieferung*, Leiden, 2001; A. V. Nazzaro (szerk.): *Giuliano d'Eclano e l'Hirpina christiana*, Nápoly, 2004; J. Lössl: *Die Auseinandersetzung mit Julian ab 418* = V. H. Drecoll: *Augustin Handbuch*, Tübingen, 2007, 197–203.

3 Lásd ehhez: Kurt Flasch: *Die Logik des Schreckens, Augustinus von Hippo. Die Gnadenlehre von 397*, Mainz, 1995.

1 Az ismert filozófiatörténész (*1930) azonos című könyvének (*Kampfplätze der Philosophie. Große Kontroversen von Augustinus bis Voltaire*, Frankfurt/M.: Vittorio Klostermann, 2008) két fejezete.

ta, hogy Ádám az ősbűn nélkül is meghalt volna. Máshogy fogta fel a természetet és a bűnt, mint Ágoston. Másként értelmezte a keresztséget, mint az Ágostontól függő afrikai egyházi vezetők: a gyermekeket nem azért kell megkeresztelni, hogy megmentsük őket az ördögtől, ugyanis nem bűnösök születésüktől fogva. Ugyanezek a témák foglalkoztatták Julianus-t is, de ő ezeket a kérdéseket nagyobb elméleti összefüggésbe helyezte és ezzel Ágoston egyenrangú ellenfelévé vált. Ágoston 412 óta küzdött Pelagius ellen és elérte Pelagius elítélését. 418–419 telétől éleződött ki vitája Julianus-szal. E vita érvei mások voltak, mint a Pelagius-szal szembeni vita érvei, de az irányzatok neveinek kedvelői szívesen nevezték Julianus-t is „pelagiánusnak”. Azonban esetében saját érveiről van szó, nem egy csoport érveiről. A Julianus-szal való vita csak Ágoston halálával zárult le, 430. augusztus 28-án. Ágoston e tárgyban írt írásai teljes írói tevékenységének legátfogóbb komplexumát alkotják: ezek töltik meg Migne *Patrologia Latina*-jának vaskos 44. és 45. kötetét.

A két püspök a kegyelemről vitázott, és közben kegyelmet nem ismerve csépeltek egymást. Ágoston püspök-társát a „számár védőszentjének” gúnyolta, Julianus pedig „szamársággyógyásznak” nevezte őt. De filozófiai értelemben egyenrangú vitapartnerei voltak egymásnak, egyformán jól ismerték az írás és a retorika művészetét, és így vitájukban a világ, az ember és a kereszténység két, alapjaiban különböző felfogása bontakozott ki. Julianus közbe akart lépni egy olyan helyzetben, amelyben, ahogy mondta, kirántották az egyház kezéből az ész kormányrúdját és Ágoston népszerű retorikája győzött.⁴ Saját munkáját úgy fogta fel, hogy az a „kereszténnyé lett római civilizáció önvédelme az afrikai barbársággal szemben”.⁵ Julianus vesztett a birodalom- és az egyházpolitika terén is: ugyanis nem a keresztelés kérdését, és ezzel az egyházi intézmények ügyét állította a középpontba, hanem az egyén filozófiai és etikai kultúráját – a cenzúra így erőteljesen lépett fel ellene. Írásai csaknem kizárólag fő ellenfele, Ágoston részletes idézeteiben maradtak fent. Amikor Ágoston Julianus-idézeteket illeszt be a szövegébe, mindig övé az utolsó szó. Az ütésváltás mégis világossá tette a jövődöbéli értelmezők számára, hogy két, kereszténységen belüli ellentétes állásfoglalásról van szó. A keresztényeknek szabad filozófusoknak maradniuk, és megőrizhetik az antik etika kincseit? Az emberi szellem Isten hasonlóságára formált természete a tájékozódási pont, vagy a felfoghatatlan mindenható akarat? Kegyelem vagy természet? Kegyelemről és eredendő bűnről alkotott elméletének julianus-i kritikája arra kényszerítette Ágostont, hogy mind világosabban fedje fel premisszáit, az egyre élesedő kritika mindig újabb és újabb reakciókat váltott ki belőle. Julianus püspök érvei hozzátartoznak Európa kultúrtörténetéhez, bár csak szétszóró formában, idézetként maradtak fent Ágoston írásaiban. Azt bizonyítják a jövődö századok számára, hogy már 420-ban lehetséges volt egy másféle felfogás a kereszténységről, mint Ágostoné. Akkor úgy látszott, hogy a

püspökök egy tekintélyes csoportja még mindkét irányban nyitva hagyja ezeket a kérdéseket. Csak az Ágoston által folytatott vita, az általa uralt afrikai zsinatok, s végül a császári és egyházi hatalmi szó döntötte el végleg ezeket. A győztes párt számított sokáig az egyedül ortodoxnak. Számos keresztény értelmiségi sokáig egyáltalán nem vizsgálta felül újból az érvek értékét. Nem vizsgálták meg pontosan, hogy Julianus egyáltalán „pelagiánus” volt-e – Julianus csak egyetlen alkalommal említette Pelagius⁶ –, hanem meghajoltak Ágoston tekintélye előtt és malleus haereticorumként tisztelték, vagyis „kalapácsként”, aki megsemmisítő csapást mért az „eretnekekre”.

Ágoston uralta az elkövetkező korszakot, Julianus mégis maradandó kérdéseket vetett fel. Ágoston azt állította, hogy a bűn és a vétek örökölhető. Az eredendő bűn átvitelét a nemi érintkezéssel kapcsolta össze és ezzel a szüzi élet elsőbbségének nézetét alapozta meg. A nemi vágyat gonoszként ítélte el: nem vetette el ezzel a természetet? Nem vetette meg a világot, amit Isten jónak teremtett? Nem ítélte el a szexualitást és a házasságot? Isten szerint való volt, hogy az újszülött gyermekeket bűnös-ként kárhoztatta, időbeli halálra és pokolbéli büntetésre szánta? A vágy (libido, concupiscentia) tényleg önmagában gonosz és ember testi természetéhez tartozik? Ágoston tantétele nem rombolta le az akarat szabadságát? Isten számára nem jelent mértéket az ész és az etika? Isten igazságos, vagy vad zsarnok? Az észről és a kultúráról, Istenről és az emberről alkotott kép forgott itt kockán. Az utókor fontos alternatívák előtt állt. Az e kérdésekről szóló viták újból és újból fellángoltak és a XX. században sem jutottak nyugvópontra.

2. Érvek, valamint nyolcvan csődör a kegyelemtan mellett

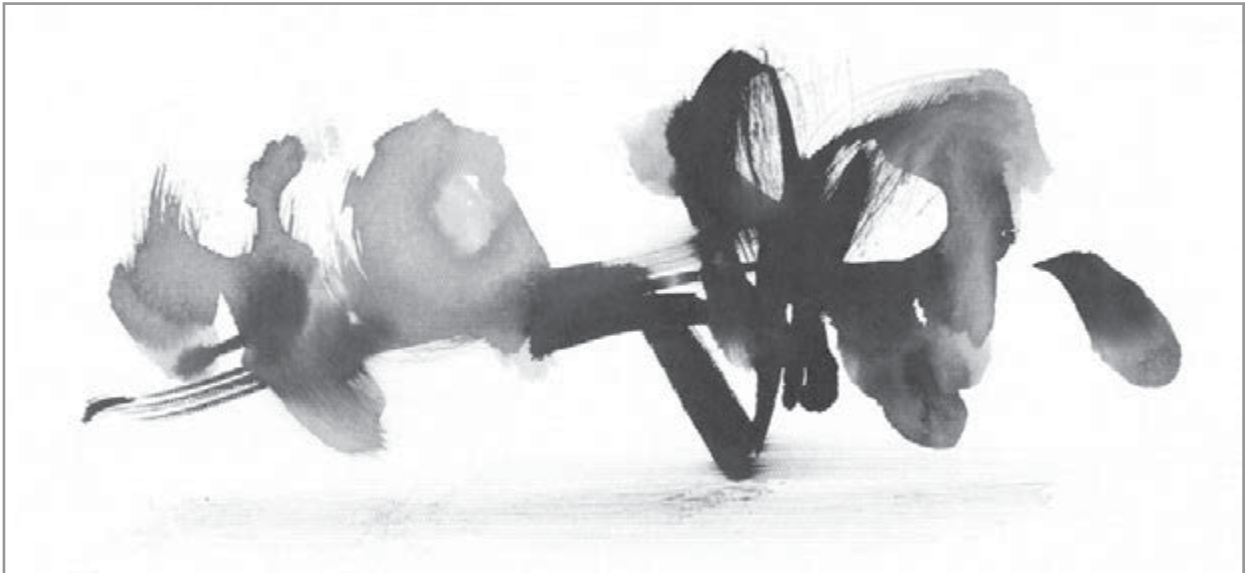
A vitában kezdettől fogva nem pusztán elméletekről volt szó, hanem a római, ravennai és az Ágoston által igazgatótt afrikai püspökségek közötti hatalmi viszonyokról. Az volt a kérdés, hogy milyen befolyással bírjon Róma püspöke Afrikában és Ravennában: a császári valláspolitikai és Róma püspökének politikai és egyházi helyzete forgott kockán.⁷ Ágoston Julianus ellen írt szövegei nem a magányos keresztény önmegértést szolgálták, hanem politikát folytattak: Julianus és összesen mintegy tizennyolc püspök rangjától való megfosztásának és elűzésének igazolását szolgálták. Írásaival Ágoston meg akarta akadályozni, hogy Julianus zsinat összehívására vonatkozó követelése sikerrel járjon. Ágoston 420-ban a pápához írta a pelagiánusok, köztük Julianus elleni *Contra duas epistulas Pelagianorum* című iratát. A pápáról azt híresztelték, hogy az eredeti, Pelagius pártja melletti állásfoglalását politikai nyomásra adta fel. Ágoston a császári udvar támogatásával bírt: Julianus arról tudósít, hogy Ágoston az udvart nyolcvan csődörrel vesztegette meg, hogy kegyelemtanát kedvezően fogadják. Fontos szerepet játszott a befolyásos Valerius comes Ravennában. Ágoston házasságról és vágyról szóló írása, a *De nuptiis et concupiscentia*, már a címében ennek a katonának és magasrangú államigazgatási tisztviselőnek szolt. Julianus 419 nyarán e mű első könyvére *Ad Turbantium* című írá-

4 Julianus sorai Ágoston *Opus imperfectum* című művében, II 2, 165.

5 Andreas Urs Sommer: *Das Ende der antiken Anthropologie als Bewährungsfall kontextualistischer Philosophiegeschichtsschreibung: Julian von Aecclanum und Augustin von Hippo = Zeitschrift für Religion- und Geistesgeschichte* 57 (2005), 25. Sokat köszönhetek ennek a kísérleti jellegű tanulmánynak, amely gondosan feldolgozza a legújabb szakirodalmat is.

6 Julianus sorai Ágostonnál *Opus imperfectum* IV 112, PL 45, 1405.

7 Lásd ehhez Otto Wermelinger: *Rom und Pelagius. Päpste und Papstum, Band 7*, Stuttgart, 1975.

sával válaszolt. Ez a mű elveszett, Ágoston műveiből azonban részben rekonstruálható, különösen a *De nuptiis* második könyvéből. Ezzel a könyvvel Ágoston gyorsan reagált Julianus szövegeinek számára elküldött válogatott gyűjteményére, melyekről hamar meg kellett állapítania, hogy nem pontosak és nem is teljesekek. Amikor megkapta Julianus teljes szövegét, részletesen válaszolt rá *Contra Iulianum* (421–422) című művében. Anélkül, hogy ezt a művet ismerte volna, Julianus írt egy kritikát a *De nuptiis* második részéről. Ezt a szöveget, melynek *Ad Florum* volt a címe, Ágoston csak később és csak részben kapta meg. Válaszolt rá, azonban 430-ban meghalt, miközben ezen a Julianus ellen írt második, ugyancsak igen átfogó művén dolgozott. Műve így megszakad a VI. könyv közepén. Mivel Ágoston nem tudta befejezni művét, így *Contra Iulianum opus imperfectum*-nak hívják.⁸ Julianus Ágoston *De nuptiis* című művének második részére írt válaszát Florus püspöknek ajánlotta. Florus Konstantinápolyban felfedezett egy állítólag Manitól származó levelet, és ebben az volt olvasható, hogy Isten csak a lelkeket teremtette, a testeket ezzel szemben az ördög teremtette a szexuális vágy által. Julianus úgy találta, hogy a szexualitásnak ez a manicheus ördögivé tétele megfelel Ágoston vágyról szóló tanának. Úgy érvelt, hogy Ágoston elmélete, mely szerint az eredendő bünt az érzéki vágy által vesszük át, manicheus, és nem keresztény elmélet. Ágoston válaszában szakaszonként idézte Julianus könyvét, és minden egyes szakaszt egyenként kritikával illette.

⁸ Julianus Ágoston *De nuptiis* című művére 419 nyarán válaszol *Ad Turbantium* című írásával. Egy ugyancsak elveszett művében, az *Ad Florum*-ban (421) válaszol Julianus a *De nuptiis* második részére – ezek a művek részben rekonstruálhatóak Ágoston Julianus ellen írt műveiből. Ágoston 420 körüli *Contra duas epistulas Pelagianorum* (*A pelagiánusok két levele ellen*) című írásában I. Bonifác pápához fordul Julianus és az őt pártoló püspökök ellenében. Megelőzi ezeket Ágoston fontos 411–412-es írása: *De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum* (*A halál Ádám bűnének következménye, és a keresztelés azért szükséges, mert az újszülöttek valóban bűnösök* = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (CSEL) 60, 1–151.

3. Libidó

Mindkét püspök azt vetette a másik szemére, hogy szószátyár, és ebben mindkettőjüknek igaza volt. Az Ágoston feldolgozásában rendelkezésünkre álló szövegek ismétlődésekkel vannak tele. Egymásba bonyolódnak részletkérdésekben, vitatják azt, amit a másik állított és azt is, amit nem. Julianus kijelentette, hogy Ágoston elgondolása szakítást jelent a keresztény hagyománnyal. Az újítás vádjával szemben Ágoston újra és újra Szent Pál Rómaiakhoz írt levelének mindig egyazon passzusából vett idézetekkel, valamint a régi egyházatyák, elsősorban Ambrosius és Cyprianus írásaiból vett idézetekkel védekezett. Meg akarta mutatni, hogy a hagyomány az ő oldalán áll, a vitát olykor hagyomány és ész ellentétere hegyezte ki. Julianus püspök újra és újra megpróbált rámutatni, hogy Ágoston eredendő bűnről szóló tanítása nem más, mint a manicheizmus egy új változata, amely szakítást jelent a régi egyházi tanokkal és Ágoston saját, 397 előtti írásaival is.

A polémiában Isten és ember, halál és szabadság, érzékiség és ész nagy elméleti kérdéseiről volt szó, azonban ezek nagyon konkrét kérdésekhez kötődtek – mint már Ágoston könyvének címe, *A házasság és a vágy* (*De nuptiis et concupiscentia*) is bizonyítja –, a szexuális vágy és a házasság értékelésének kérdéseire. Nem elvont teológiai finomságokról volt szó. Ágoston a vágyat rossznak nyilvánította, mert bűn következménye és újabb bűnökre törekszik, míg Julianus a nemi vágyat minden élőlény, ember és állat Isten szándéka szerint való hajtóerejének tartotta. Aki megrágalmazza a vágyat, a teremtő Istent rágalmazza.

Ágoston időnként tisztázta, hogy *libidón* vagy *concupiscentián* nem csak a férfi szexuális ösztönt érti, hanem más érzéki élvezetek, például az evés és ivás utáni vágyat is.⁹ Azonban alighogy ezt kimondja, rögtön visszatér a szexuális vágyra, s ezáltal a vita összekapcsolódik a házasság értékelésével. Ágoston hangsúlyozza: a test nem rossz és az érzékszervek sem rosszak. Mindezek

⁹ Válogatás Ágoston számtalan, az eredendő bűnről szóló szövege közül, mindegyik a *Contra Iulianum opus imperfectum*-ból: II 31, 184–II 33, 186; II 39, 190–191; II 45, 195; II 71, 215; III 142, 447; III 167–168, 470–471; III 177, 476–478; III 178, 479; III 187, 490.

Istentől származnak. De a szexuális ösztönben a bűn és az ördög uralkodik. Mivel Ágoston kifejezetten kijelentette, nem tudja, hogy a nők hogyan érzékelik a szexuális vágyat, de facto a férfi nemi impulzusokról beszélt, melyeknek engedetlenségét hosszan és fesztelenül panasolta. Ezek a vágyak nem engedelmeskednek az akarat parancsának. Saját játékokukat játsszák. Ágoston szép formulát talált a férfi közösülés iránti vágyának önfejlésére: akkor érkezik, amikor nem kellene, és nem érkezik, amikor kellene.¹⁰ A „hús” eme meghasonlottságát a szellemmel a cölibátusban élő Ágoston rossznak és megaláztatásnak érezte. Az arisztotelészi képzettségű Julianus, a házasságban élő püspök számára az érzéki szenvedély az ember testi természetéhez tartozott. Nélküle nehezen volna beteljesíthető az isteni parancs: „*szaporodjatok és sokasodjatok!*” Julianus számára a vágy a házassághoz tartozik, aki rossznak tartja, annak következképpen a házasságot is el kell vetnie.

A nemi vágy értékelésének különbsége különféle következményeket vont maga után. Ágoston meghatározta ideálját a férfi nemi szerv „használatáról”: engedelmeskednie kell az akarat parancsának, mint a kéznek, melyet fel tudok emelni, ha úgy akarom. De a férfi nemi szerv mégsem engedelmeskedik. Ágoston újra és újra leírja a férfiak szexualitás és szellem közötti meghasonlottságát. Ez a meghasonlottság hatalmasnak látszott előtte, ugyanakkor nem szabadna léteznie. Ebből a tapasztalatból messzemenő következtetéseket vont le. A „hús” a szellem ellenére vágyakozik: ez bizonyíték Ádám bűnének továbbhatására. A hús vágya a Sátán ellenséges betörésének kapuja. A következő évszázadokban a vallásilag törekvő férfiak, és később is mindazok az értelmiségi férfiak, akiknek önképét a férfiasság és a nőtlenség alakította, sokáig elfogadhatónak találták ezt a gondolatmenetet – egyébként nehezen volna felfogható Ágoston vádjának tartós jelenléte a történelemben. Ágoston írásai szenvedélyes intenzitással újra és újra visszatérnek erre a vádra. Tanításának elméleti felépítésében központi helyet foglal el. Aki Ágoston önvizsgáló írásművészetét csodálja, annak bizony szexuális kényszerképzetét is névnen kell neveznie.

A szexualitás értékelése határozza meg a képet, amit Ágoston a paradicsomról alkotott. Az ember teremtéséről és a bűnbeesésről szóló elbeszélések *A teremtés könyvében* olyan képlékenyek, hogy a fantáziát és a gondolatot mindig újra és újra foglalkoztatták.¹¹ Ezek az elbeszélések a maguk meghatározatlanságában olyannyira nyitottak a sokféle értelmezésre, hogy valósággal a spekulációk piacterévé váltak. Ágoston aláveti a bibliai elbeszéléseket a test technikai jellegű uralása ideálképének: a paradicsomban eszerint még nem létezett a libidó és akarat közötti discordia. Ha lett is volna idő az Isten által ajánlott nemi érintkezésre, ez a szenvedély oktalan izzása nélkül történt volna. Ádám ugyanazzal a nyugodt magától értetődőséggel szórta magját gyermeknemzés céljára, ahogy a paraszt veti a földbe a búza magjait. Majd a bűnbeesés következett: Isten azzal büntette Ádám engedetlenségét, hogy a libidó

fellázadt eszes természetével szemben. A libidó ellenszégül az észnek, ahogy Ádám is engedetlen volt Isten tilalmával szemben. Ez a Sátán felbujtásának hatására történt, aki szintén megtagadta a beilleszkedést a fennálló rangsorba. Az alacsonyabb ellene szégül a magasabbnak: ez lesz a férfi belső életének ismertetőjele.

Mindez nem található meg *A teremtés könyvében*. Annál élénkebben és sűrűbben vetette rá magát Ágoston a bibliai elbeszélésnek azokra a részleteire, amelyek elmélete számára használhatónak látszottak: a szégyen, a fügefalevelek és a kiüzetés előtt kiszabott bőr ruha motívumaira. *Megismerték, hogy mezítelenek*. Szégyenkeztek és betakarták szemérmüket. Most ébredtek rá a törvényre, hogy ellentmondásba kerültek eszes természetükkel. Innen a szégyen. Ágoston gyanútlan elődünkre, Ádámra vetíti ki ideálképét a test feltétlen uralásáról. A bűnbeesés előtt Ágoston szerint Ádám testében és lelkében mindig minden úgy történt, ahogyan történnie kellett. Az, hogy Ádám ezt eljátszotta azért, hogy kedvét lelje asszonyában, hatalmasra növelte bűnét. Míg a héber biblia elbeszéléseiben Ádám engedetlensége inkább csak egy bűnként jelenik meg más bűnök mellett, míg Jézus az *Evangéliumokban* soha nem jelenti ki, hogy azért jött, hogy az Ádám által továbbadott bűnt váltsa meg, Ágoston óriásira növelte a bűnbeesés jelentőségét. Ádám bűne volt mind közül a legnagyobb büntett. Ez a bűn megrontotta az emberi természetet, fellázította a libidót. Ez a bűn okozta a halált, a betegséget, a nő szülési fájdalmát. Julianus és Ágoston nézetei ezen a ponton élesen elváltak egymástól: Ágoston szerint Ádám nem halt volna meg a bűne nélkül, Éva pedig fájdalom nélkül szülte volna gyermekeit. Julianus szerint a halál természetől az emberi élethez tartozik, nem pedig büntetés távoli elődeink gonosztette miatt. A női test anatómiája, és nem Isten haragja okozza a szülési fájdalmat, ezek a fájdalmak az emlős állatoknál is megfigyelhetők, amelyeknek elődei nem ehettek semmiféle tiltott gyümölcsöt. A libidó az élethez és a halálhoz is hozzátartozik, a libidó ösztönöz az összes tevékenységre és ezért jó, csak a túlzásait kell bírálni. Ésszerűtlen, amikor Ágoston annyira eltúlozza Ádám bűnét, hogy az az emberi természet megváltozásához vezet, mert individuális, szerzett tulajdonságok nem öröklődnek. Ágoston tanítása ellentmond a keresztény teremtéstannak és szakítást jelent a keresztény hagyománnyal.

4. Házasság

Ha az érzéki vágy izzása bűnös, akkor jobb elkerülni a házasságot, ugyanis az nem tudja beteljesíteni az értelmét, vagyis az utódok nemzését a libidó nélkül. Ezt a következtetést vonta le Ágoston, a magasabb rangú szüzi élet javára. A libidó elítélése meggyengítette pozícióját Julianus-szal folytatott vitájában, mert a szüzeséget ajánlotta magasabb rendű életformaként, s mégis dicsérnie kellett a házasságot, azonban ehhez a dicséret-hez rögtön hozzáfűzte, hogy az összes újszülött gyermek, a keresztény házaspárok gyermekei is, a nemzés következtében eo ipso a Sátán hatalmában vannak, és joggal rászolgáltak a földi halálra és az örök pokolbéli bűnhődésre. Ezért a böbeszedőség. Ágoston nem tudta elkerülni, hogy a házasságot domesztikálja a saját szabályai szerint, és ezt a domesztikált házasságot dicsérje, mert a gyermekáldás ótestamentumi nagyrabecsülése és a római

10 Ágoston: *De nuptiis et concupiscentia* I 6, 7, CSEL 42, 219. Ágoston rengeteget írt a szexualitásról, valamint Krisztus kívánságáról, hogy szüztől szülessen. A következőkben csak néhány példa következik a *Contra Iulianum opus imperfectum*-ból: I. 106, 123–125; II. 31, 184–185; II 42, 193; II. 56, 205 stb.

11 Lásd ehhez Kurt Flasch: *Eva und Adam. Wandlungen eines Mythos*. München, 2005.

családi érzés is útjában álltak annak, hogy a fajfenntartást ördögtől valónak tüntesse fel. A nemiség ördögivé tételét veti a szemére Julianus, és bizony joggal, mert Ágoston szerint a nem parázna módon nemzett és a keresztény szülők által szült gyermekek is az ördög kezében vannak a libidó miatt, amely nélkül nem nemzhetnék volna őket. Ez az oka annak, mondja Ágoston, amiért Jézust nem nemzették: szüztől való születése szükséges volt, hogy az Ádámtól származó megrontott libidótól és így a bűntől érintetlen maradjon. Úgyes fogás volt Julianustól, hogy védekezését mindenekelőtt a házasság témájára összpontosította. A nagy hatalommal bíró katonák, akiket Ágoston meggyőzött, hogy megnyerje támogatásukat, de számos püspök is – mint Julianus és apja – házasság-ellenesek voltak. A római családkultusz ekkor még nem pusztult el, közismert volt, hogy a manicheusok becsmérelték a házasságot, és a „manicheus” szó ekkorra egy gyűlölt, peremhelyzetben lévő csoport nevévé vált. Ágostonnak mindent meg kellett tennie, hogy ezt a kétes hírnevet távol tartsa magától, ugyanis *Vallomások* című művének olvasói jól tudták, hogy a hippói püspök kilenc éven keresztül manicheus volt. Tanai Ádám bűnének nemi érintkezés útján való átviteléről, és elmélete, hogy minden újszülött az ördög hatalmában van, nem a manicheizmus egy új fajtáját jelentették? Julianus túl jól ismerte a manicheizmust ahhoz, hogy Ágoston gondolkodásáról egészében azt állítsa, hogy manicheus.¹² Miután Ágoston a platonikusok könyveinek hatására eltávolodott a metafizikai dualizmustól, soha többé nem állította két világalap eredendő viszályának tézisé, és azt, hogy ebből meg lehetne alapozni az elvet, mely szerint a testi világ gonosz. Ennyiben Ágoston 386 óta nem volt már többé manicheus, és ezt Julianus-szal szembeni védekezésében erélyesen hangoztatta, bár Julianus ezt az álláspontot – a két metafizikai princípiumot feltételező dualizmust – soha nem tulajdonította neki. Azonban azt, hogy a kései Ágoston mennyiben tért vissza egyfajta manicheizmushoz, Julianus vilá-

gosan nevére nevezte: Ágoston az ember nemzésének természetes folyamatát a bűn átvitele és a valódi vétek okának nyilvánította. Azt tanította, hogy mivel az újszülött a nemi egyesülés terméke, és ez libidó nélkül nem lehetséges, ezért az ördög kezében van; s a valódi vétek miatt *joggal* (ez az értékítélet a döntő pont!) testi halálra és örök pokolbéli kárhozatra jut. Ez természet és bűn összekeverése volt, s bár elkerülte a manicheusok metafizikai dualizmusát, azonban túlmélt morális rossz és jó etikai dualizmusán. Minden ember, amennyiben nem szüztől született, elveszett, kárhozatra ítélt tömeget alkotott: *massa damnatát*. Ez a bűn-kollektívizmus azt jelentette, hogy minden újszülött, aki a megkeresztelése előtt halt meg, örökre elveszett. Ebben Julianus re-archaizálást látott, a kereszténység értelmezésének élet- és észellenes újítását, aminek ellent akart állni, még püspöksége és hazája elvesztésének árán is. Ágoston azt szegezte szembe vele, hogy ő nem ítélte el sem a természetet, sem az emberi testet, sem annak tagjait. Dicsérte a házasságot, persze fenntartással, mert a házasság teszi lehetővé, hogy a rossz libidót a gyermeknemzés jó céljára használjuk. Persze a keresztény házaspárok megengedett libidója is valami olyasmi, ami miatt szegyenkeznek. A szexuális elragadtatás uralhatatlan volta, ami akkor érzékel, amikor nem kellene, és nem érzékel meg, amikor kellene, etikai szegényfolt maradt. Mindenesetre Krisztus, ismételte Ágoston, nem ezen az úton akart megszületni.

II. A vitatott alapfogalmak: igazságosság – bűn – szabadság

1. A háttérben álló problémák

Ágostonnak a bűn és vétek nemiség által történő örökléséről szóló tézise további kérdések egész sorát vetette fel. Julianus világosan megfogalmazta ezeket. Kétségteljesen létezik két retorikai kerülőút, hogy elkerüljük ezeket a kérdéseket. Az első retorikai kifogás abban áll, hogy nem teszünk különbséget öröklődő *kár* és öröklődő *bűn* között. Ágoston öröklődő bűn-tanának védelmezői

¹² Julianus számos alkalommal meghatározza, hogy milyen értelemben hasonlítja össze Ágoston a manicheusokkal: *Contra Iulianum opus imperfectum*: I. 66, 64; I 120, 136; II 21, 175–176; II 28, 181–183; II 31, 184; II. 33, 186; III 180, 480–481 stb.

szívesen elhagyják ezt a megkülönböztetést, és modernizálják a tant, mint az emberi szolidaritás tudatát, még ha ez – szemben *A teremtés könyvének* szövegével – egy teljességgel fiktív Ádámmal való szolidaritást jelent is. Az új Ágoston-védelmzők másik retorikai mesterfogása, hogy homályban hagyják, vajon Ágoston csak az újszülöttek testi, lelki vagy morális gyengeségéről beszélt, vagy valódi bűnt és vétket (*culpa*, *peccatum* és *reatus*) tulajdonított nekik. A Julianus ellen írt szövegek ebben példaértékkel bírnak: a legcsekélyebb kétséget sem hagyják ebben a kérdésben. Pontosan így értették Luther és a tridenti zsinat is: nem eredendő károkról van szó, hanem a bűn és véték örökléséről. Az újszülött, aki nem tehetett semmi gonoszat, nemi vágyban való foganása miatt olyanira vétkekkel és valódi bűnnel terhelt, hogy Isten joggal ítéli örök bűnhődésre, ha nem szabadítják ki a Sátán kezéből, vagyis nem keresztelik meg. Ezeket a nagyszabású elméleteket már a kortársak is – tizennyolc itáliai püspök, köztük Julianus – az ész és a keresztény hit elleni merényletnek tekintették. Julianus Ágoston álláspontjában populista retorikát látott: az antik kultúrával való szakításként, újfajta vakbuzgósgásként értékelte.

Julianus a hangos és gyakran személyeskedő polémia közepette egy alkalommal azt a javaslatot tette, hogy úgy haladják meg a vitát, hogy mindenekelőtt határozzák meg a benne használt alapfogalmakat: az igazságosság (*iustitia*), a véték (*peccatum*) és az akarat szabadságának (*libertas arbitrii*) fogalmait.¹³ Világos definíciók nélkül, figyelmeztet Julianus, a vita a végtelenségig elhúzódik.¹⁴

2. Igazságosság

Egy olyan Isten, aki nem volna igazságos, nem volna Isten. Ha Isten, akkor egyben igazságos is.¹⁵ Ebből az alapelvől kell kiindulni minden részletkérdésben, jelenti ki Julianus. Ezért fontos megmondanunk, hogy mit értünk igazságosságon, mert ettől függ, hogy mit gondolunk Istenről és emberhez fűződő viszonyáról. Mi tehát az igazságosság? Az igazságosság fogalma, érvel Julianus, ismert pogány és keresztény számára: a *Biblia* számtalanszor tanúsítja, hogy Isten igazságos. A filozófusok ezt az általános meggyőződést fogalmazzák meg és határozzák meg: az igazságosság a legnagyobb erény mind közül, és az igazságosság erénye abban áll, hogy gondosan figyeljünk arra, hogy mindenkinek az őt megilletőt adjuk, csalás és részrehajlás nélkül (*sine fraude et gratia*).¹⁶ Ágoston nem mond ellent ennek a meghatározásnak. Az ő Istene is az igazságosság Istene. Nem csal meg, de annak adja kegyelmét, akinek akarja, és úgy, ahogyan akarja. Kegyelmet ad, anélkül, hogy az érdemeket nézné. Az istenség mélységében a kegyelem nem az embertől függ, „*aki fut*”, hanem egyedül Isten akaratától. Ebben az isteni mélységben határozottatott meg: az egyik gyermek az újjászületés fürdője által becsületben Isten gyermekévé elfogadtatik, a másik azonban szegyenben marad, és nem kap bebocsátást Isten országába. Egyik lehetőség sem a szabad akarat érdemei alapján következik be.¹⁷ Julianus számára az igazságosság

norma, amely Istenre és emberre is érvényes; az istenség mélyéből származik, és megegyezik az isteni-mivolttal. Ágoston Istene is igazságos, de ebből nem vonhatunk le semmiféle következtetést a tényleges döntéseit illetően. Olyan, mint a szőlősgazda, aki az utolsó órában érkező munkásnak ugyanannyi bért ad, mint annak, aki napokon keresztül fáradozott. Ágoston azt kérdezi Julianus-tól: képzeljünk el két kisgyermeket, akik betegek. Az egyik megkeresztelve hal meg, a másik kereszteletlenül. A kettő közül melyikről állítod, hogy irgalmas volt hozzá Isten? Ha a megkereszteltről, akkor mutasd meg nekem, hogy a másik milyen vétket követett el szabadon, és ezzel vondd kétségbe, hogy ez az eredendő bűn volt. Ha mindkettőhöz irgalmas volt, akkor mutasd meg, hogy milyen érdemeket szerzett a megkeresztelt gyermek, s ezzel vondd kétségbe a kegyelmet és azt, hogy az nincsen tekintettel a személyre. Ha képes vagy rá, mondd meg, miért nem fogadta Isten mindkettőt gyermekének, bár mindkettőt a saját képére teremtette. Vagy Isten igazságos, de nem mindenható? Akarta, de nem tudta megtenni? Istenben nagy kegyelem és valódi igazságosság van, de ítéletei számunkra kifürkészhetetlenek.¹⁸ E megfontolások során Ágoston feltételezi, hogy a legnagyobb mértékben igazságos, ha Isten a nem megkeresztelt gyermekeket nem menti meg, mivel benne megmarad az eredendő bűn. Ez azokból a premiszabákból következik, melyeket mindenekelőtt együtt oszt Julianus-szal, tudniillik, hogy Isten igazságos. Julianus, ha vitatja az eredendő bűnt, Isten igazságosságát is tagadnia kell, ugyanis akkor a megkereszteletlen gyermek minden ok nélkül vész el, míg az eredendő bűn fényében igazságosnak látszik, hogy Isten elveszni hagyja a gyermeket, bár az az ő képmása. Ez az érv feltételezi Ágoston saját nézetét arról, hogy minden megkereszteletlen gyermek az ördög hatalmában marad, amit Julianus ismét csak vitat az isteni igazságosság nevében. Ágoston számára a legnagyobb mértékben igazságos, ha Isten Ádám minden megkereszteletlen utódját hagyja elveszni. Ágoston kitartott amellett, hogy a Paradicsomról szóló elbeszélés tényleges eseményekről szóló történeti tudósítás, nem mítosz: nem elsősorban képi vagy allegorikus értelmezését kell adnunk. A paradicsomi életet csaknem mindenben hasonlóan tekintette a jelenlegi földi élettel¹⁹, és ezzel Ádám bűnét felnagyította, az emberi természet megrontásának látva azt. A következő előfeltevésekkel élt még:

– Ádámban vétkezett az egész emberiség: Ádám bűne az egész emberiség gonosztette volt, a paradicsom szabadságában történt, és mint szabad tett az egész emberiséget sújtja roppant mértékben. Ez a bűn megváltoztatta az emberi természetet: Ádám Istennel szembeni engedetlensége miatt a vágy szellem elleni tartós lázadásával bűnhődik²⁰;

– Ádám ágyékából származunk, ezért együtt vétkezünk vele²¹;

– Ádám bűne az emberiség szaporodása által terjedt tovább²²;

– bár az emberek Isten képmására teremtettek, azon-

18 Ágoston, *imp.* I. 39, 29.

19 Innen az ellentét Julianus paradicsoma és Ágostoné között: az utóbbiban nem létezik halál, *imp.* I. 70, 79; *imp.* II. 40, 215; *imp.* III. 154, 459 és *imp.* III. 161, 466.

20 Nupt. II. 34, 57; *imp.* III. 19; *imp.* IV. 74 és 75; VI. 12 és 13; VI. 22; *imp.* VI. 41.

21 Iul. I. 5, 18; *imp.* I. 48, *imp.* IV. 76; *imp.* V. 59; *imp.* VI. 33.

22 *Imp.* II. 187 és 194; III. 13–19.

13 Ágostonnál, *imp.* I. 78, *CSEL* 85, 1. 93.

14 Julianus, *imp.* I. 34, 25.

15 Julianus, *imp.* I. 38, 28.

16 Julianus, *imp.* I. 35, 26.

17 Ágoston, *imp.* I. 38, 28.

ban az újszülöttek bűnösök: mint eredendő bűnben élők a harag gyermekei, és halállal és pokolbeli bűnhődéssel lakolnak, Isten ellenségének hatalmába jutottak²³;

– Isten előre elgondolhatatlan okok miatt ebből a bűnös tömegeből (*massa damnationis*) megmenti, akit akar, és ez az ő mindenható jósága;

– kereszteleés nélkül mindenki a pokolra jut.²⁴ A kereszteleés elveszi a bűnt, de nem a büntetést, ezért megmarad a libidó lázadása a szellemmel szemben; a kereszteleés szükséges, azonban nem biztosítja az előre elrendelt megmentést²⁵;

– a megmentettek száma kevesebb az elkárhozottak számánál²⁶;

– mindebből annak a kérdésnek a tilalma következik, hogy: „Ki vagy te, hogy...!”²⁷

Ágoston úgy érvel, hogy ezt nem lehet az igazságosság nevében – amint Julianus teszi – vitatni. Az igazságosság ókori filozófiai normájából nem következik számmunkra semmi olyan, ami Isten döntéseit érinti. Julianus a következő ellenvetést teszi: az összes nem megkeresztelt gyermek örök kárhozatra jutása ily módon igazságtalan. Egy olyan Isten, aki felelős volna ezért, nem lehetne a valódi Isten, mert Isten az igazságosság, és tudjuk, hogy az „igazságosság” mit jelent. Ágoston kijelenti, hogy igazságos az, hogy Isten az emberiség többségét elveti. Azonban ez csak a következő előfeltevésekkel tartható: Ádám bűne az emberiség képviselőjének hatalmas bűne volt; ez a bűn fizikailag adódik tovább; Isten döntéseit nem vethetjük alá az igazságosság ókori filozófiai kritériumának, Isten elhatározásait nem kutathatjuk. Igazságosságról alkotott emberi mércénk Ágoston számára szavakban továbbra is érvényes, de tartalmilag már kiüresedett. Ágostonnál az embert már nem illeti meg, hogy ez a mérce realitásérvénnyel szolgáljon a számára. Julianus nem osztja az emberi ítélet ilyen hatályon kívül helyezését. Végül Ágoston is ki meri mondani, hogy miért tartja az emberiség többségének Isten általi elvetését „igazságosnak”: pontosan ebből a célból nagyítja fel Ádám bűnét az emberiség minden mértéket meghaladó vétkének, és tartja fizikailag örökölhetőnek. Mindketten még a késő ókori filozófiai értékrendszer előfeltevései között érvelnek. Csak míg Julianus következtetéseket akar belőlük levonni, Ágoston a kutathatatlan mindenható Isten javára kiüresíti őket, anélkül, hogy tagadná azokat. Az igazságosságról szóló disputa arról szóló vitává válik, hogy hogyan gondoljuk el Istent.

3. Vétek

Ágoston az újszülötteket „vétekeseeknek” nevezi. Mielőtt ezt megtárgyaljuk, emlékeztet rá Julianus, először meg kell határoznunk, hogy mit értünk „vétek” alatt. Ekkor Julianus ügyes taktikai húzással él: a „véteknek”

azt a definícióját veszi alapul, amelyet Ágoston a *De duabus animabus* című írásában javasolt. Ez az írás 391–392-ből származik: ekkor Ágoston még nem fejlesztette ki 397-ben létrejött kegyelemtanát. Ebben a szövegben Ágoston a „vétek” az akarat döntéseként határozta meg, hogy megtegye vagy ne tegye meg azt, amit az igazságosság megtilt. Hozzáfűzte, hogy nem beszélhetünk „akaratról”, ha az nem szabad.²⁸ Világos, hogy a véteknek ez a meghatározása nem egyeztethető össze az *eredendő* bűn elgondolásával. Ahol nincsen szabad akarat, ott nincsen vétek sem. Ezt kétségkívül modern feltevésnek szoktuk gondolni, azonban Ágoston kifejezetten ezt tanította 396 előtt, amint Julianus is emlékeztet rá. Egy újszülöttnak, bizonygatja Julianus, nincsen szabad akarata, hogyan lehetne akkor vétke? Rendkívül érdekes, hogyan reagált Ágoston erre az ellenvetésre, ami saját korábbi tanával szembesítette. Röviden és ingerült hangon válaszolt: egykor olyan vétekről beszélt, amely csak vétek és nem egyszerre vétek és büntetés.²⁹ Egykor a rossz eredetéről volt szó, vagyis Ádám vétkééről, nem a gyermekek vétkééről, ami egyszerre vétek és a vétek büntetése. Ha a „vétek” szón valami olyasmit értünk, amit szabad választással elvethetünk, akkor Ádám szabad volt vétkének elkövetésekor, a gyermekek azonban már nem szabadok. Rájuk a „vétek” szónak egy másik jelentése érvényes, vagyis egy olyan vétek, amely ugyanakkor büntetés, s amely nem a szabad akarat következménye.

Ez lényeges a Julianus és Ágoston közötti eszmecsere megértéséhez: Ágoston ekkor maga mondja ki, hogy korábbi, a szabad döntésre alapozott bűnmeghatározása egyedül Ádám egyedi büntetése érvényes, nem az általános eredendő bűnre.³⁰ Az Ágoston válogatásában fennmaradt Julianus-szövegek nem tartalmazzák Julianus erre adott szó szerinti válaszát, de válaszána irányja világosan kirajzolódik: Ágoston, te most szűkítetd korábbi vétekmeghatározásod érvényét. Számodra most két fajtája van a véteknek, egy szabad akaratból elkövetett vétek, és egy olyan vétek, amely büntetesként természeti állapotá vált, s amelyet egyetlen ember sem kerülhet el, aki nem szüztől született. Bevezeted a véteknek ezt a két fajtáját, és nem látod, hogy ellentmond saját vétekről alkotott meghatározásodnak. Ugyanis természeti vétked esetében hiányzik a lehetőség arra, hogy felhagyjál vele, pedig ezt jelölted meg korábban a szabad választás lényegeként. Most azonban „véteknek” nevezed a vétekre adott büntetést is, ami megsemmisíti az arra való szabadságunkat, hogy elkerüljük a bűnt.³¹

Julianus számára – ahogy Ágoston számára is 392-ben – az ember csak akkor rossz, ha rossz akar lenni. Ezzel az ókori filozófiát jellemző meggyőződéssel szakított Ágoston 397 után. Bár azt mondja – hogy megkülönböztesse magát a klasszikus manicheizmustól –, hogy az emberi *természet* és a test is jók, számára az ember természetből mégis rossz és bűnös, mert nemi vágyból származik. Így Julianus és Ágoston vitájában a látszólag elvont kérdés tárgyalásakor, hogy hogyan határozható meg a vétek, az ember két egymástól eltérő felfogása jelenik meg, és ennek következtében két szembenálló felfo-

23 Nupt. II. 5, 15 és 18, 33 és 20, 35; *imp.* I. 66.

24 *Contra* I. 22, 40; *iul.* III. 18, 35.

25 Hogy miért hal meg sok gyermek kereszteleés nélkül és jut pokolra, az nem kutatható: *Contra* II. 6, 11; *iul.* VI. 10, 32 és 14, 43; *imp.* I. 130. A kereszteleetlenek mind az ördög hatalmában vannak: *iul.* III. 5, 12; VI. 9, 27. Az ördögüzés nélkülözhetetlen része a kereszteleésnek: *iul.* VI. 5, 11; *imp.* I. 50 és 56; *imp.* II. 120; III. 199; *imp.* IV. 120.

26 *Imp.* II. 142 és 205 és 208–209.

27 Ágoston, *imp.* I. 48, 40 és I 126, 139, ez a fordulat egyéb helyeken is ismétlődik.

28 Julianus idézi Ágoston vétek-meghatározását: *imp.* I. 44, 31.

29 Ágoston, *imp.* I. 44, 32.

30 Ágoston, *imp.* I., 47, 34.

31 Julianus, *imp.* I. 104, 121.

gás a kereszténységről: itt már Istenről alkotott fogalmuk különbségéről volt szó.

Julianus püspök megítélése szerint Ágoston elméletéből az emberi nem gyűlölete (*odium generis humani*) szól: sőtét tana Istent bűnözővé teszi, mert Isten az újszülöttek gonosz akaratát bünteti, bár ők még nem rendelkeznek szabad akarattal.³² Ágoston azt válaszolja, hogy a vétkek, amelyek miatt Isten az újszülötteket bünteti, nem idegen vétkek, hanem saját atyjuknak vétkei.³³ És ha a pelagiánusoknak azt mondja, hogy nincsen vétkek szabad akarat nélkül, akkor ez annyiban és csak annyiban igaz, hogy Ádám szabadon akarta a saját vétkét. Ehhez nem szükséges az összes későbbi, már ítélet alatt lévő individuum saját akarata. Ágoston kifejezetten a kollektív bűnösséget tanítja: kárhoztatja a Julianust követő püspököket, akik ellenszegülnek a *Bibliának*, amely azt tanítja, hogy Isten az atyák bűneire fiaiknál és unokáiknál is lesújt. Julianus azt szegezi ezzel szembe, hogy Ágoston eredendő bűnről szóló tanítása nem csak saját korábbi bűn-meghatározásának mond ellent,³⁴ hanem arról is szó van, hogy egy olyan Istennek, aki üldözi az ártatlan gyermekeket, egyetlen megfontolt ember sem szentelné az életét. Egy ilyen Isten nem érdemes a szeretetre. Az ő Istene, vagyis Julianus és a régi egyház Istene, egy ilyen Istent bűnösnek ítélné. Az igazi Isten számunkra ismeretlen és nehezen érzékelhető, ha azonban egyáltalán tudunk róla valamit, akkor az az, hogy szent és igazságos, mindenható és mindenkivel szemben könyörületes.³⁵ Ezzel szemben Ágoston azt mondja, hogy az újszülöttektől elválaszthatatlan a vétkek, a vétkek a szó teljes értelmében. Elítéltettek, és ez igazságos, mert vétkekben születtek és a Sátán uralmának alávetve élnek.³⁶

4. Az akarat szabadsága

Ágoston gyakran megismételte, hogy nem tagadja az akarat szabadságát, Julianus mégis a szemére vetette ezt. Julianus gyakran mondta, hogy szükségesnek tartja Isten kegyelmét, Ágoston mégis állandóan „a kegyelem ellenségének” (*inimicus gratiae*) nevezi őt. A vita világhosszá válik, ha tisztázzuk, mit ért Ágoston szabadságon és mit ért Julianus kegyelmen.

Mit értett a kései Ágoston az akarat szabadságán? „*Non liberum negamus arbitrium, sed si vos filius liberaverit, ait veritas, tunc vere liberi eritis.*”³⁷ Ágoston kijelenti, hogy nem tagadja a szabad akaratot: Ádám szabad volt és szabadok azok is, akiket Isten fia a keresztység által megszabadított az ördög rabszolgaságából. Julianus kijelenti, hogy tudja, Ágoston bár hangzatos szövegekben ragaszkodik az akarat szabadságához, azonban a kérdés csak akkor eldönthető, ha bármiféle további eszmecserét megelőzően meghatározzuk az akarat szabadságának fogalmát. Ágoston azzal vág vissza, hogy apostolaink, a népek tanítói, megvetették a pogány tanítókat, akiket felfuvalkodottságodban magasztalsz. Mit ér a ti akaratotok szabadsága, amit Ádám bűne olyannyira az ördög uralma alá vetett, hogy a kegyelemre van szükség a bűn-

tól való megszabaduláshoz? De Julianus kitart a korrekt eljárás mellett: ahogyan először az „igazságosság” és a „bűn” fogalmait is meg kellett határozni, úgy az „akarat szabadságának” fogalmát is, ugyanis a „szabadság” szón igen különféle dolgokat értenek az emberek.³⁸ Julianus megfogalmazza: az Isten által teremtett emberi szabadság abban a lehetőségben rejlik, hogy az ember a bűnt vagy helyeselje, vagy tartózkodjon tőle.³⁹

Mi tehát az ember? Julianus válasza: az ember ésszel megajándékozott és halandó élőlény, aki erényre és a bűnre is képes: Isten megadta neki a képességet arra, hogy betartsa vagy megszegje parancsait. Természettől képes rá, hogy az emberi társadalomban lévő jogot betartsa vagy megsértse, képes szabadon választani e két lehetőség közül. És ebből következik vagy a vétkek, vagy pedig az igazságosság.⁴⁰ Ágoston alássa a szabad akarat fogalmát, ha az akaratot csak akkor ismeri el szabadnak, amikor a kegyelem megszabadította őt az ördög rabszolgaságából. Éppen ez, vagyis hogy az ember képes a gonosz választására is, bizonyítja akaratának szabadságát.⁴¹ Akinek nincsen szabad választási lehetősége a kettő között, az valójában nem szabad. Ágoston válaszút előtt áll: vagy Julianusszal és az egész hagyománnyal együtt azt mondja, hogy az embernek megvan a szabadsága a jó és a rossz közötti választásra, vagy azt állítja – ahogy ezt most teszi –, hogy az akarat keresztység nélkül foglyul ejtett (*captivum*).⁴² Ágoston visszavág: éppen ez a ti eretnekségetek, hogy a pogányok erényeit – például a szenvedés megvetését – közös pogány és keresztény értéknek ismeritek el. De ez tévedés, bizonygatja Ágoston, a pogányok szenvedéssel szembeni lenézése pusztán világi vágy, *mundana cupiditas* volt, míg a keresztények hősiességét Isten szeretete lelkesíti.⁴³ A pogányok halandó testében a bűn uralkodik, ezért a mohó vágyaknak engedelmeknek.⁴⁴ Julianus visszakérdez: elképzelhető, hogy az emberi nem egésze az ördög hatalmában van? Isten nem tesz különbséget az igazak és igazságtalanok között? Akkor az igazságosságra való minden felszólítás hiábavaló volna. Erre Ágoston azt válaszolja: egyáltalán nem mondjuk azt, hogy az ördög az egész emberiséget az uralma alatt tartja: csak azok vannak az uralma alatt, akiket nem szabadított meg a kegyelem.⁴⁵ Ágoston rögtön hozzáteszi: „*összehasonlíthatatlanul több*” az elkárhozott, mint a megszabadított.⁴⁶ Julianus így érvel ez ellen: a szabad akarat lényege nem azonos az emberi természet lényegével, amelyre, Ágoston szerint, Ádám bűne pusztító hatással volt. A szabad akarat Ádám bűne után is éppoly teljes maradt, mint előtte. Ágoston ellene veti: hogyan lehet szabad az akarat ilyen hatalmas bűn után? Vitájtátok, hogy az ember elveszítette szabadságát testi öröksége miatt, de még ha ezt el is ismerném, az emberi akarat még akkor sem volna szabad, már a megszokás hatalma miatt sem. A szokás hatalma miatt az ember annyira elveszítette szabadságát, hogy Pállal felsóhajthat: nem teszem meg, amit akarok. És: a

38 Julianus, *imp.* I. 87, 100.

39 Julianus és Ágoston: *imp.* I. 76–78, 92–93.

40 Julianus, *imp.* I. 79, 94.

41 Julianus, *imp.* I. 81, 95.

42 Julianus, *imp.* I. 85, 97.

43 Ágoston, *imp.* I. 83, 96.

44 Ágoston, *imp.* I. 88, 101.

45 Julianus, *imp.* I. 88, 101 és Ágoston I. 88, 102.

46 Ágoston, *imp.* I. 122, 136.

32 Julianus, *imp.* I. 48, 37–38.

33 Ágoston, *imp.* I. 48, 40.

34 Julianus, *imp.* I. 115, 133.

35 Julianus, *imp.* I. 50, 42–43.

36 Ágoston, *imp.* I. 56, 53.

37 Ágoston, *De nupt.* 2,8, Idézi Julianus: *imp.* I. 74, 89.

jót, amit akarok, nem teszem meg, de megteszem a rosszat, amit nem akarok.⁴⁷

Ágoston azt állítja ugyanakkor, hogy nem tagadja az akarat szabadságát, de azt is, hogy az akarat elveszítette szabadságát. Nem tagadja az akarat szabadságát a paradicsomban élő Ádám és a kevés, kegyelemben részesülő ember esetében, az összes többi ember viszont elveszítette azt. Ez ellen veti Julianus: ha az ember, amint mondd, elveszítette a szabadságot (*perdidit libertatem*), akkor a kijelentéseid, miszerint nem tagadod a szabadságot, pusztán üres szölamok, mert csak azt mondd szabadnak, aki az isteni kegyelem folytán megszabadult a büntől. Számodra az akarat szabadsága csak arra alkalmas, hogy bünt kövessünk el.⁴⁸ Az akarat szabadságát a kegyelemtől teszed függővé. Azonosítod Isten igazságosságával és az üdvösséggel. A földön, közöttünk emberek között Ádám bűne óta szerinted már nem fordul elő. Az olyan akarat, ami csak a vétek elkövetésére szabad, valójában nem szabad akarat. Jóra csak akkor volna alkalmas szerinted, ha a kegyelem megszabadítaná. Mi tizenhét nyolcan, ellened tiltakozó püspökök, elválasztjuk, amit te összekapcsolsz: elismerjük a jóra és rosszra való szabad elhatározást, és elismerjük a kegyelmet is. Julianus ezzel Ágoston vádjá ellen védekezik, amely szerint tagadja a kegyelmet. Ő csak a kegyelemnek azt a speciálisan ágostoni értelmezését tagadja, amely szerint Isten egyesekeket ment ki az elkárhozottak nagy tömegéből, akik azért kárhoztak el, mert nemi érintkezéssel fogantak. Julianus kegyelemnek csak az Isten ember felé fordulását ismeri el, ami létre hív bennünket a semmiből és ami az emberi lelket Isten képmására formálta. A kegyelem segít, hogy az ész fényét (*rationis lumen*) valósítsuk meg a bűnös élet megszokása helyett. A kegyelem húst öltött magára, hogy az élet teljességét adományozza nekünk, és hogy közöttünk lakozzék.⁴⁹ A kegyelem Julianus számára azt jelenti, hogy Isten jó: Isten teremtí a szabad akaratot és sokféle módon állandóan a segítségünkre siet. Tökéletesíti, amit jónak teremtett, megbocsát a bűnösnek és megvilágosítja

a lelket, üdvözíti az embereket és a halandóknak a menynek országát adományozza.⁵⁰ A bűn nem változtatta meg az emberi természetet, hanem az akarat minőségét rontotta meg.⁵¹ Pál pedig bizonyos emberek helytelen életmódját utasította el, nem az emberi természetet. Ágoston számára ezzel szemben a keresztény hithez szükségképpen hozzátartozik, hogy Ádám bűne megváltoztatta az emberi természetet. Ezért Ágoston a sajátjától különböző tantételek ítélté, hogy Ádám akkor is meghalt volna, ha nem követett volna el bünt. „*Ez a vita valódi tárgya közöttetek és közöttünk: mi azt mondjuk, hogy ha Ádám nem követett volna el bünt, nem szenvedte volna el a testi halált; ti ezzel szemben azt mondjátok, hogy meghalt volna, függetlenül attól, hogy bünt követett volna el vagy sem.*”⁵² Ahogy már említettem, Julianus számára a halál az élőlények természeti szükségszerűsége, Ágoston számára a halál a bűn büntetése. A következő alapelvek különböztetik meg Julianus-t ebben a témában Ágostontól:

Ami az ész tisztán kifejt, például, hogy Isten igazságos, azt semmiféle bibliai hely és autoritás nem képes hatályon kívül helyezni.⁵³ Az ész pedig kétségkívül kizárja azt az elgondolást, hogy a vétek férfi magjával adódik tovább.⁵⁴ Ágoston, mondja Julianus, összekeveri az akarat döntéseit a természeti állapotokkal. A vétek nem válhat természetünké, hanem csak megszokássá. Ágoston hamisan tanítja, hogy Ádám vétke szétrombolta az akarat szabadságát arra, hogy jót tegyen: senki akaratából következő tette nem változtatja meg az általános emberi természetet. A dolgok természetének mond ellent, amikor Ágoston azt tanítja, hogy a halál, a betegség, a szülési fájdalmak és a munka nyomorúsága csak Ádám bűnével jelentek meg a világon. Ágoston Istene gyűlöli az emberek többségét. Ágoston Istene az elkárhozottak tömegéből – akiket pedig a saját képmására teremtett – csak keveseket választ ki, érdemeikre, bármiféle belátható kritériumra való tekintet nélkül, és a többieket mind átengedi az örök halálnak.

50 Julianus, *imp.* I. 53, 49.

51 Julianus, *imp.* I. 67, 68.

52 Ágoston, *imp.* I. 68, 73.

53 Julianus, *imp.* II. 22, 173. A Biblia-értelmezés ésszerű szabályairól: *imp.* I. 69, 76; I. 137, 152–153; II. 16, 173–174; II. 22, 176.

54 Julianus, *imp.* I. 105, 121.

47 Ágoston és Julianus, *imp.* I. 92, 104. Pál *Rómaiakhoz írt leveléből* idézik: Pál 7,10.

48 Julianus, *imp.* I. 97, 113.

49 Julianus, *imp.* I. 94, 108–109.

5. Az ágostoni tanok kvintesszenciája

Serge Lancel, Ágoston egyik védelmezője, aki Észak-Afrika földrajzában jobban kiismeri magát, mint a filozófiai terminológiában, Julianus szemére veti, hogy Ágostonnal szemben a „*naturalizmus*” követője. Hogy ez így van-e, az attól függ, hogy mit értünk a „*naturalizmus*” kifejezésen.⁵⁵ Julianus tényleg a dolgok természetére hivatkozott, szemben azzal, ahogy Ágoston retorikusan ellentételezte a paradicsomi és a mai állapotot. „*Természetről*” beszélt, amikor tisztázni akarta, hogy a női test nem változott meg Ádám bűne által, a szülési fájdalmak oka a női test anatómiai felépítése, és a hasonló anatómiai felépítésű állatoknál is előfordul. Másrészt Julianus Ágostonnak egy másfajta naturalizmust ró fel: Ágoston újra és újra a férfi genitáliákra tér vissza. A férfi genitáliák forrongása és a férfi szexuális problémák foglalkoztatják megszállottan. Julianus kigúnyolja ezt: Ágostonnál Isten a keresztséget csak azért adta, mert előre látta, hogy jóvá kell tennie a férfi nemi szerv minden méltóságot nélkülöző orgazmusát (*baptisma tuum, quod propter solam genitalium commotionem dicis fuisse provisum*).⁵⁶ Ágoston valóban szexistán beszél, amikor kijelenti, hogy mindannyian bűnt követünk el Ádammal, és ezzel kiérdemeltük a kárhozatot. Azt írja, hogy Ádám „*ágyékában*” jelen voltunk.⁵⁷ Kijelenti, hogy a férfi magját tartja a bűn átörökítőjének. Nem azért vagyunk bűnösök, hogy Ádámot bűnében *utánozzuk*, sokkal inkább Ádám bűne *per propagationem* megy át. „*Ragályról*”, *contagio*-ról is beszél. Ez a teológiai biológizmus magyarázza, hogy miért csak a szüztől születetteket tartja büntetlenek.⁵⁸ Ágoston, akit oly sokszor a bensőségesség és a személyiség gondolkodójaként dicsőítenek, nem talált semmi különöset abban, hogy Isten, amikor Ádámot elítélte, vele együtt elítélte az összes embert is, mert ott voltak Ádám „*ágyékában*”. Ágoston Julianusszal folytatott vitájában nyersen kimondta a teológia és az élet általa végrehajtott szexualizálását: a filozófiatörténeész számára ez megnöveli e jól dokumentált vita forrásértékét. Ágoston itt megfogalmazza az „*augusztinizmus*” kvintesszenciáját. A vita tizenkét évig elhúzódott, mindenekelőtt utolsó részletesen kidolgozott dokumentumát, a *Contra Iulianum opus imperfectum*ot hosszú elmélkedés után írta le – ez már nem a heves vita terméke. Módszertanilag nem lehetséges, hogy ezt a művet úgy olvassuk, mint pusztán Ágoston öregkori elkomorulásának kitörését. Ágoston ekkor rögzíti meggyőződéseit az utókor számára: Ádám bűne az emberi természete-

tet testi és etikai értelemben is tönkretette, ez a bűn okozta a halált és a betegséget, a szülési fájdalmat és a munka terhét. Mindnyájan jelen voltunk Ádámban és vele együtt bűnt követünk el, és ezzel kiérdemeltük a halált. Ezért vannak a megkereszteletlen gyermekek az ördög hatalmában, és jutnak a pokolba. Isten nem akarja, hogy minden ember üdvözüljön, kifürkészhetetlen törvények szerint csak egyeseket ment meg a bűnösök tömegéből. Az egyes emberek ilyen isteni kiszakítását a bűnös tömegből nevezi „*kegyelemnek*” Ágoston. Feltehetjük a kérdést, hogy milyen okai voltak Ágostonnak arra, hogy a kegyelmet ne mindenkire kiterjedőnek gondolja el. A legtöbb okról már esett szó: az emberi szellem és test közötti meghasonlásról, a törekvésről a saját művével dicsekvő kevelység leküzdésére, az antik filozófiai ész visszaszorításáról, amely úgy vélte, hogy birtokában van bizonyos kritériumoknak, amelyek meghatározzák, hogy mi tartozik és mi nem tartozik az igaz Istenhez. Ágoston megindult szavakkal beszélt a gyermekek szenvedéséről: ha Isten igazságos és mindenható, csak azért hagyhatja szenvedni a gyermekeket, mert bűnösnek tartja őket. Ezzel az érveléssel, ami ebben a formában nem található meg a *Bibliában*, Ágoston maga még egyszer egy antik etikai elvet alkalmazott tényleges eseményekre. Felszólította Julianus-t, hogy „*egészséges elmével észlelje az emberi élet nyomorúságát az újszülöttek első felsírásától a haldoklók utolsó nyögéséig*”. Akkor be fogja látni, hogy ez a nyomorúság csak akkor egyeztethető össze Isten igazságosságával és mindenhatóságával, ha a gyermekek bűnösök, mivel mind bűnt követtek el Ádámban.⁵⁹ Az emberi meghasonlottságnak és az emberi élet nyomorúságának ezzel a leírásával Ágoston gazdagította az európai irodalmat, ugyanakkor sötét fonalat szőtt az emberi önmegértésbe és a kereszténység-felfogásba, amit Luther, de már a tridenti zsinat is továbbbővített, és ami olykor Schopenhauer világvéleményére emlékeztet. Julianus megalkotta a saját, ezzel ellentétes modelljét. Ez a modell sztoikus és arisztotelészi ösztönzésekre támaszkodott: az észbe vetett bízalom, a világ igénylése, a természethez való keveltség és a teremtésbe vetett hit támogatták. A nyugati eszmék fejlődése évszázadokon keresztül elkerülte ezt az irányt, s az eretnekek írásai csaknem kizárólag Ágoston által kivonatoltan maradtak fent.

Ágostonnak két további érve volt. Úgy hitte, hogy Pál *Rómaiakhoz írt levelében* (5,12) bizonyítékot talált tanaira: ott az áll, hogy mindannyian Ádám bűnt követünk el, és ezért sújt mindenkit a testi halál, bűn nélkül az emberek halhatatlanok voltak. Ez a legnevezetesebb hely, amit Ágoston újra és újra idéz, amely a fő bibliai érve az eredendő bűn mellett.⁶⁰ Szidalmazza Julianus-t bámulatos arcátlansága, sőt elmegyengesége miatt, hogy Pál apostol levelének ezen a helyén nem találja meg az ágostoni tanítást az eredendő bűnről. Valójában min-

⁵⁵ Serge Lancel: *Saint Augustin*, Párizs, 1999, 592.

⁵⁶ Julianus, *imp.* I. 106, 123.

⁵⁷ Nem tudom pontosan, hogy Ágoston milyen orvosi tényállásra gondolt, amikor azt állította, hogy együtt követünk el bűnt Ádammal, mivel ágyékában, in lumbo vagy in lumbis jelen voltunk. Georges 1880-as *Ausführliches Wörterbuch*-jában a lumbus szónak a következő jelentéseit adja meg: „*őzből készült kotlett*”, „*szeméremtest*”, és „*a szőlőtő ágyékszerű része*”. Ágoston segít nekünk, hogy megtaláljuk a lumbus helyes fordítását.

⁵⁸ Ágoston eredeti hangvételében: *imp.* V. 12, PL 45, 1442: *Sic enim fuerunt omnes ratione seminis in lumbis Adam, quando damnatus est, et ideo sine illis damnatus non est.* Hogyan lehetne sok ember egyetlen ember „*ágyékában*”? Erről sóhajt fel Ágoston: *imp.* VI. 22, PL 45, 1552: *quomodo ergo esse potuerit in lumbis unius hominis tam innumerabilis hominum multitudo, quis eloquendo explicet, quis saltem inveniat cogitando?*

⁵⁹ Ágoston, *imp.* II. 104, 236.

⁶⁰ Ágoston újra és újra idézi a *Rómaiakhoz írt levelének* ezt a szakaszát, pl. *imp.* I. 22, 18 szövegében a következő formában: *Per unum hominem peccatum intravit in mundum et per peccatum mors et ita in omnes homines transiit, in quo omnes peccaverunt.* A fordítási hiba az *in quo* értelmezésében van, amit Ágoston tévesen Ádámra vonatkoztat. Újabb teológusok azzal védik Ágoston fordítási hibáját, hogy kiemelik, nem ez az egyetlen bibliai hely, amellyel bizonyítja tanát az eredendő bűnről. Ez igaz, azonban ez volt Ágoston fő bibliai bizonyítéka. Ez szerepel a tridenti zsinat eredendő bűnről szóló 1546-os dekrétumában is, amely korrektil összefoglalja Ágoston tanát, és meghagyja fordítási hibáját is.

denki, aki Pált görög eredetiben olvassa, könnyen meggyőződhet róla, hogy a szövegnek ezen a helyén valami más található. Julianus pontosabb olvasó volt, és felhívta Ágoston figyelmét a helyes fordításra, Ágoston ezt mint újítást és a jelentés elferdítését hevesen visszautasította.⁶¹ Julianus vitapartnere szemére hányta, hogy a *Biblia* szövegével nemtörődöm módon járt el, azonban a szándék helyesbítése különösebben nem foglalkoztatta, mivel a halált, amelyről ott szó van, amúgy is a bűn által okozott szellemi halálként fogta fel. Richard Simon, a nagy teológus már a XVII. század végén felfedezte, hogy az eredendő bűn tanának bibliai megalapozása Ágostonnál nem helytálló, s ez még akkor is így van, ha Ágoston azon fáradozott, hogy félreértését más bibliai helyekre, sőt, az *Ószövetségbe* is belemagyarázza.

Ágoston eredendő bűnről szóló elméletét ezenkívül a gyermekek keresztelesekor történő ördögűzés egyházi rítusával támasztotta alá. Úgy érvelt, hogy az anyák azért viszik el az egyházhoz újszülött gyermeküket, hogy kiűzzék belőle az ördögöt, aki addig a hatalmában tartotta őket. Julianus szimbolikusan értelmezte az exorcizmus rítusát, és azt állította, hogy az anyák azért járulnak az újszülöttel az egyházhoz, hogy Isten dicséjék és Isten áldását kérjék gyermekük számára. Ágoston elmélete növelte az egyházi szentségek használatának jelentőségét, az intézmények számára kedvezőbb volt, mint Julianusé. Bár Julianus a keresztséget szükségesnek tartotta, de nem tartotta elegendő előfeltételnek az örök üdvösséghez. Istene, ha úgy akarta, választott a megkeresztelték közül is.

6. Kitekintés

A két püspök igencsak keresetlen szavakkal folytatott vitája egy rendkívül nagy előnnyel jár a mai olvasók számára. Bizonyítja, hogy már Ágoston kortársai is hamisnak találták a vétek örökölhetőségének gondolatát. Hübner azzal védte az eredendő bűn mítoszának igazságát, hogy csak az újkori individualizmus és felvilágosodás érte el, hogy számunkra ma már az eredendő bűn elgondolása nem érthető, mivel a bűn előfeltételének tekintjük a szabad akaratot.⁶² A kollektívizmusnak ez a filozófiatörténeti koncepciója történetileg bizonyíthatóan téves, szerzője nem ismeri sem Órigenészt, sem a fiatal Ágostont, és Julianus-ról hallgat. Félreismeri az ókori filozófia állandó jelenlétét még az V. századi püspököknél is. Julianus olyan világosan kimondta, amennyire ez csak lehetséges: nem követhetünk el bűnt születésünk, életünk megkezdése előtt. Ágoston ezért nem érvelhet úgy, hogy Ádámban vétkeztünk, mert „ágyékában” jelen voltunk. Az emberiségnek nem kellett a XVIII. századig várnia, hogy ez a kézenfekvő gondolat megszülessék. Mindenesetre a gondolkodás ágostoni remitizálása és az értékek archaizá-

61 Ágoston, iul. VI. 24, 75, PL 44, 868.

62 Kurt Hübner: *Wahrheit und Mythos* (München, 1985) című könyvének 326-ik oldalán így ír: „Mindén más bűnfogalom [mint a numinózus-archaikus, kollektív], amely az emberi szabadságra és autonómiára támaszkodik, a szubjektum metafizikáját feltételezi, amelyet a felvilágosodásnak köszönhetünk, és amely korábban messzemenően ismeretlen volt az emberek számára.” Ez csak azt bizonyítja, hogy az ágostoni eredendő bűn elméletének apologetái számára a „korábbi emberek” szabadságfelfogása „messzemenően” vagy még inkább teljesen ismeretlen maradt.

lása végbement, és ennek még a XX. században is vannak védelmezői. Hosszú szellemi munkára volt szükség a visszaszorításához. Európa szellemtörténetében türelmes és sok szenvedéssel járó munkára volt szükség a felelősség és szabadság ókori eszméinek legalább részleges visszanyeréséhez, melyeket az idős Ágoston visszaszorított a keresztény gondolkodásból.

A filozófiatörténészek többsége anélkül mutatja be Ágoston gondolkodását, hogy akárcsak említene Julianusszal való vitáját. Meglehet, úgy gondolják, hogy „teológiáról” van szó. Azonban az, hogy vajon „filozófiának” vagy „teológiának” tartjuk-e ezt a nagy eszmecestrét, teljességgel lényegtelen ahhoz a tényhez képest, hogy Ágoston, akinek gondolkodása az antik retorikából és filozófiából származott, most, a 420 és 430 közötti évtizedben hatályon kívül helyezte az ész és a személyes felelősség filozófiai kritériumait. Pesszimizmusát szembeállította Julianus ész- és életszeretetével, és ez számos következménnyel járt. Mindkét szerző felvázolta az emberi élet teljes képét: beszéltek az akarat szabadságáról, a szexualitásról és a halálról is. Tudatában voltak, hogy konfliktusuk különböző filozófiai magatartások küzdelme is. Nem jutottak megegyezésre, hanem a másikat kigúnyolva küzdöttek egymással, így, jóllehet nem adtak példát lelkipásztori jámborságból, az utókor számára jól kidolgozott alternatívákat mutattak be. A jövőbeli olvasók, még akkor is, ha csak Ágoston szövegválogatását ismerték, szembesültek a kérdéssel, hogy melyikük érveit találják meggyőzőeknek. Ágoston győzelme a jövőre is nagy hatást gyakorolt, azonban a vitában Julianus által felvetett kérdések egészen a XX. századig nem jutottak nyugvópontra. Sokan belátták, hogy nem képesek Ágoston radikalitását igazolni, illetve a saját másfajta céljaikra nem tudják felhasználni, és nekiálltak Ágoston tanait enyhíteni. Kevesek, mint Abélard, megkockáztatták, hogy elutasítsák Ágostont. Gottschalk szerzetes és Thomas Bradwardine, Martin Luther és Erasmus, a jezsuiták és Pascal mind töprengtek Ágoston kegyelemtanáról és az ellenvetésekről, amelyeket kiváltott. Ágoston közvetítette az utókor számára vele legélesebben szembenálló ellenfeleinek érveit, egyben saját elméleteinek legnyersebb, legprovokatívabb megfogalmazásait. A középkorban Ágoston írásainak erről az átfogó komplexumáról általában ritkábban írtak, mint Ágoston más műveiről, elsősorban a *Vallomásokról*. Egyházi szentesítések nyilvánították ki Ágoston győzelmét. 430 és 1800 között ezeket a vitákat csak marginális helyzetben lévő intellektuális körökben elevenítették fel újra. Mai helyzetünk már más. Számunkra sok múlik azon, hogy európai identitásunkat nem megmerevedett végtermékként, hanem szellemi folyamatként fogjuk fel. Ami 430 körül a jövőbeli fejlődés kiindulópontjaként felülkerekedett, semmi esetre sem a bűnös emberiségnek és a bűn fizikai átadásának ősi mítosza volt, hanem egy afrikai értelmiségi által véghezvitt retorikai és egyházpolitikai remitologizálás konstrukciója. Ezt nem Julianus egy alkalmi szellemes megjegyzése, hanem átfogó vizsgálódásai dokumentálták.

Ágoston kegyelemről alkotott elmélete a jövőbeli generációk számára elméleti és kultúrpolitikai problémák egész sorát vetette fel. Egyes szerzetesek megőrizték a tan radikalitását, ám ez konfliktusba került az antik filozófiai hagyomány iránt továbbra is fennmaradó, sőt, Boethius által tovább erősödő érdeklődéssel. A IX. században

szemben állt azok kulturális törekvésével, akik a népvándorlás időszaka után újjá akarták építeni Európát. A XII. századtól kezdve egyre gyakrabban sűrűdött az emberi önállóság és felelősség növekvő öntudatával. Ekkor jelentkezett az igény arra, hogy a kései Ágoston istenképét – melyet Julianus komornak, megbotránkoztatónak és Istennel ellentétesnek nevezett – más ágostoni gondolati motívumokkal enyhítsék, mindenekelőtt az emberi szellem isten képére formáltságának ágostoni elméletével. Kisebb módosítások történtek az ágostoni kegyelemtanon: a XII. századtól a teológusok a keresztleetlen kisgyermekeknek külön pokol tornácát rendeztek be, az alvilág szegélyét vagy limbusát, amely képes befogadni az *Ószövetség* keresztleetlen igazait és Danténél szállást tud adni Arisztotelésznek, Averroes-nek és Saladinak is. Ágoston elutasította a „közbenső hely” elméletét, Aquinói Tamás szentesítette azt (a *De malo* 5, 1–5 szakaszában), így ez az elmélet a tisztítóüzhöz hasonló találmányként egészen a reformáció idejéig érvényesülhetett. Még Ágoston predesztináció-felfogásán is lehetett némi javítást eszközölni. Csak annak az egyébként Ágoston által elutasított érvnek az újrafelfedezésére volt szükség, hogy Isten *előzetes tudása* alapján választja ki a hivatottakat. A XIII. század Arisztotelész-recepciója után már alig volt érthető, hogy Ágoston hogyan mellőzhette az élőlények sajátosságait és a biológiai tényeket oly módon, hogy a halált és a szülési fájdalmakat a bűn következményének látta, és Ádám nemiségét valamiféle szenvedélymentes, kézművesi eszközhasználatként ábrázolta. Ágoston kijelentette, hogy a pogányok erényei „*csillogó vétkek*”. Julianus elutasította ezt az ítéletet, és elutasítása az ókor és az idegen kultúrák növekvő tekintélyével kézenfekvővé vált. A XV. századtól a görögül elég jól tudók felismerték, hogy Ágoston hibásan fordította a *Rómaiakhoz írt levél* 5,12 szakaszát, ezzel a kegyelemről szóló ágostoni spekuláció alapjai ingataggyá váltak. A XVI. században visszatértek Ágoston kegyelem- és eleve elrendelés-tanához. Az ágostoni tanoknak ezzel az újbóli radikalizálódásával azonban egyre gyakrabban szálltak vitába, ugyanis egyre többen fogták fel az embert Julianus-hoz hasonlóan olyan létezőként, aki képes az erényre és a bűnre is, *capax virtutis et vitii*. 1688-ban Gottfried Arnold vonta le ebből a következtetést *Kirchen- und Ketzerhistorie* című művében: nem Ágoston – aki a rendőrséget és katonaságot mozgósította a keresztény eretnekek ellen –, hanem a „pelagiánusok” voltak a valódi keresztények. Johannes Clericus (Jean Le Clerc) református teológus 1700-tól ismét elővette és az európai nagy nyilvánosság előtt tárgyalta Julianus ellenérveit, és életre keltette a vitát, amelyben elsősorban Ludovico Antonio Muratori vett részt (1716). Döntő további lépések következtek: teológusok felfedezték, hogy *A teremtés* könyvének elbeszélése nem felel meg Ágoston értelmezésének, más teológusok pedig felhagytak azzal, hogy a bűnbeesés történetét történelmi tudósításként olvassák. Schleiermacher arra intett, hogy a keresztények ne alapozzák hitüket az emberiség történetének kezdetéről tett állításokra. Ezzel Ágoston Ádámról alkotott spekulációja is érvényét veszítette. Ez a spekuláció nem csak a mai emberiség vállalára helyezte az első emberek roppant bűnének terhét, hanem az egyházon kívül minden elgondolható jövőt a múlt átkával sújtott. A keresztység szertartása a megszabadulásnak felelt meg, de csak még nagyobb tekintély-

lyel emlékeztetett a bűnös eredetre és az ördög hatalmára. Ágoston az emberi élet nyomorúságát hatásosan ábrázolta azért, hogy bemutassa, hogy az újszülötteket eredendő bűnük miatt Isten joggal és tartósan bünteti. Az emberiség egész nyomorúságáról volt itt szó, s ez megszerezte Ágoston világgépének a leegyszerűsített haladászmékkal szemben a mélyértelműségnek azt a látását, ami még egy olyan korszakban is aktualizálódhatott, melyben Ádám ösbűnét és az ösbűn szexuális közvetítésének elméletét már szükségképpen elvetették. A valóságos életet már alig hajtották az ősidők nagy elbeszéléseinek igája alá, a paradicsomi múlt mitikus homályba költözött. A liberális evangélikus teológia az ősidők elbeszéléseivel szembeni távolságtudatot ismert tényekkel töltötte be, folytatta a történelmi kutatást, melyet francia kutatók kezdtek el a XVII. században (Julien Garnier, Pasquier Quesnel stb.). Mindenekelőtt Albert Bruckner *Julian von Eklanum, sein Leben und seine Lehre* (Lipscse, 1897) című könyve érdemel említést. A lutheránusok azonban továbbra is elítélően beszéltek Julianus gondolkodásáról, mint „*kereszténységnek álcázott stoikus morálról*”. Egyikük feltárta premisszáit, amennyiben Ágoston dicséretére azt írta: Ágoston „*vallásos*”, Julianus „*eszes*” volt. Harnacknak nem sok érzéke volt Julianus filozófiai komolysága iránt, és azt panaszkolta fel, hogy Julianus-nál önállóan áll szemben egymással a szabadnak teremtett ember és Isten. Julianus-t a régi egyház „*legelszántabb felvilágosodott*” gondolkodójának nevezte. Ő maga sem tudott mit kezdeni Ágoston kegyelemtanával, azonban az eretnek Julianus-t is elítélte mint „*istentelent*”. Julianus filozófia és kereszténység szövetségére törekedett, elképzelését „*keresztény filozófiának*”, *christiana philosophia*-nak nevezte.⁶³ Azonban mégsem fordul elő a „keresztény filozófiáról” írott újabb könyvekben sem. Ezeknek a könyveknek a győztes – jelen esetben Ágoston – tetszik, és nem a legyőzött.

Julianus így érvelt: ha az emberi természet gonosz volna, nem volna megváltható. Már egymagában ez az érv is megvilágítja Julianus keresztény és filozófiai arcélét. Azonban nem ez az elsődleges oka annak, hogy érdemes ma Ágostont Julianus-szal együtt olvasni. Ágoston háromféle tekintetben is újraformálta az emberi öntudatot és a kereszténységfelfogást. Először is arra buzdította az embereket, hogy úgy fogják fel a létezésüket, hogy fiai a történelem kezdetén élt Ádámnak, s megtört és már mindig is bűnös a természetük. Másodszor pedig lássák úgy, hogy nemi fogantatásukkor történt meg a bűn átadása. Harmadszor, hogy számítsanak arra, hogy egyedül az igaz egyház által adományozott kereszttség révén van lehetőségük az esetleges kiválasztottságra. Mindhárom tekintetben ellentmondott neki Julianus püspök. Elsőként a történelem folyamán nem a modern individuális öntudat állt szemben Ágoston komor istenképével, szexualitás-ellenes antropológiájával és egyházfelfogásával: már az ókori filozófiai önmegértés élesen szembehelezkedett vele. Ezt Julianus maradandó filozófiai alternatívaként fogalmazta meg. Az egyház elutasította őt: élethosszig tartó száműzetéssel és évezredekig tartó megvetéssel fizetett tanaiért.

Isztray Simon fordítása

⁶³ Julianus, *imp.* IV. 22, PL 45, 1349.